

ALİOĞULLARININ İÇ ÇEKİŞMESİ

Signing of Ali's Sons

Doç.Dr. Mehmet ATALAN

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
e-posta: matalan@firat.edu.tr

Özet: İslam'ı kabul eden ilk sahabeler arasında yer alan Ali b. Ebî Tâlib, İslam tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biridir. O, Hz. Peygamber'e olan yakın akrabalığı, İslam'a gönül veren ilk Müslümanlar arasında yer alması, ilmi ve edebi birikimi, üstün askeri başarıları bakımından çok meşhur bir simadır. Ali b. Ebî Tâlib'in çocukları konusunda değişik rivayetler mevcuttur. Alioğullarında Hasan ve Hüseyin oğulları, farklı siyasî tavır ve kimlikle bu mücadelede yer almışlardır. Bu çalışmada Alioğullarının siyaset konusunda birbirleriyle mücadeleleri ve ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin b. Ali, Hasan b. Ali, Muhammed b. el-Hanefiyye, Ca'fer es-Sâdık, Abdullah b. Hasan el-Mahd, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye

Abstract: Ali b. Ebi Tâlib who is one of the first companions of the prophet Muhammed and that accepted Islam one of the most important characters of the Islamic history. His being a relative to the prophet and being the first moslem, his scientific and literary cumulation and success at military field made him a famous person. There are different rumours about Ali b. Ebî Tâlib's children. Hasan and Hüseyin who were two sons of him took different place and manner in political area. Their struggles relating to the policy and relationship will be delt with.

Key Words: Husayn b. Ali, Hasan b. Ali, Muhammad b. al-Hanafiya, Ja'far as-Sadiq, `Abd Allah b. Hasan al-Mahd, Muhammad an-Nafs az-Zakiya

İslam'ı ilk kabul edenler arasında yer alan Ali b. Ebî Tâlib, İslam tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biridir. O, Hz. Peygamber'e olan yakın akrabalığı, ilmi ve edebi birikimi, üstün askeri başarıları bakımından oldukça meşhur bir simadır. Hz. Ali'nin babası, Ebû Tâlib künyesiyle tanınan Abdumena'f'dır. Kureyş kabilesinin Haşimoğulları koluna mensup olan Ebû

Tâlib'in babası Abdulmuttalib, onun babası da Ebû Hâşim'dir. Ali b. Ebî Tâlib'in annesi Fatıma bint. Esed b. Hâşim'dir. Ebû Tâlib ile Fatıma'nın soyu, dedeleri Hâşim'de birleşmektedir. Ali b. Ebî Tâlib Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenmiştir. Evlilikleri neticesinde üçü erkek ikisi kız olmak üzere toplam beş çocukları dünyaya gelmiştir. Fatıma'dan sonra evlendiği diğer kadınlardan da kız ve erkek olmak üzere birçok çocuğu olmuştur. Ayrıca Havle bint. Kays b. Ca'fer el-Hanefî'den de Muhammed adında bir çocuğu olmuştur.¹ Ali b. Ebî Tâlib'in çocukları konusunda değişik rivayetler mevcuttur. Bu çalışmada Alioğullarının siyaset konusunda birbirleriyle mücadeleleri ve ilişkileri ele alınacaktır.

Hasan ve Hüseyin dışında, Ali b. Ebî Tâlib'in ilgi gören ilk kuşak oğullarından birisi de Muhammed b. el-Hanefiyye'dir. Muhammed b. el-Hanefiyye, Hasan'ın ölümü ve Hüseyin'in de Kerbela'da şehit edilmesinden sonra, Emevilere karşı devam eden mücadelenin yoğunlaşabileceği bir odak olmuştur. Özellikle, Kerbela'da yakınları ve babası öldürülmüş olan Ali b. Hüseyin'in Emevilere karşı itaatkâr tavrı ve diğer Ali evladının pasifliği, Alioğlu taraftarının intikam hislerini kendi lehlerine çevirmeye çalışanları, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin etrafında birleştirmişti. İbnu'l-Hanefiyye bir vesileyle kardeşi Hasan b. Ali'ye yazdığı mektupta "benim babam da senin baban da Ali'dir. Bu konuda benim sana bir üstünlüğüm yoktur. Benim anam Beni Hanife'den, senin anan Resûlullah'ın kızı Fatıma'dır. Yeryüzü benim anam gibilerle dolsa senin anan daha hayırlıdır ve sen benden daha faziletlisin"² diyerek Hz. Hasan'ı onure etmiştir.

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, Hasan ve Hüseyin tarafından dışlanmış olması sebebiyle onlara kırgın olması, siyasi faaliyetlerde sessiz kalmasına hatta Abbasoğullarıyla birlikte hareket etmesine sebep olmuştur. Nitekim Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, Hasan ve Hüseyin'e giderek "Siz beni hariç bırakarak babama varis oldunuz. Ben Peygamber'in soyundan olmasam bile babanızın çocuğuyum"³ dediği rivayet edilmektedir. Bu durumdan istifade etmek isteyen Abbasiler insanların Ali evladına aşırı sevgi beslediklerini anladıkları için, Muhammed b. el-Hanefiyye'yi kendi taraflarına çekmek suretiyle ilerde hilafet faaliyetlerinde bulunmak amacı gütmüşlerdir. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu zamanda siyasi konulara sessiz kalışında, Hüseyin b. Ali'nin başına gelen olayların etkisi de vardır. Kerbela olayından sonra, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ön plana çıkması, Ali b. Hüseyin'in her türlü siyasî faaliyetten uzak durarak sessiz ve münzevi bir hayatı tercih etmesi, Şiîliğin temel öğelerinden olan nass ve tayin fikrinin

¹ Geniş bilgi için bkz., Abdulhalik Bakır, *Ali b. Ebî Tâlib (Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri)*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1998, 29-43.

² İbrâhîm b. Ali el-Kayravânî, *Kitâbü Zehri'l-Âdab (el-İkdu'l-Ferîd Hâmişi)*, Beyrut trz., 71.

³ (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve fihî Ahbâri'l-Abbâs ve Veledihî*, thk. Abdulazîz Dûrî, Abdulcebbar Muttalibi, Beyrut 1971, 184.

hilafetin Ali ve Fatıma'dan olan soyuna ait olduğu şeklindeki görüşlerin, o zaman diliminde insanların gündeminde olmadığını açık bir ispatıdır.⁴

Muhammed b. el-Hanefiyye, Hüseyin b. Ali'nin Kerbela'ya gitmesi hususunda şartların henüz olgunlaşmamış olduğunu söyleyerek çeşitli gerekçelerle karşı çıkmıştı. Onun ileri sürdüğü sebepler arasında Kufeliler'in sözlerinde durmayan bir topluluk olduklarının daha önce ispat edilmiş olması, aile fertlerini bu defa götürmenin uygun olmadığı, böyle bir kararın muhtemel bir mağlubiyet neticesinde Alioğullarının ortadan kalkmasına sebep olabileceği şeklinde endişeler dile getirmiştir.⁵ Hüseyin b. Ali'nin Kerbela'da şehit olduğunu duyan Muhammed b. el-Hanefiyye ağlamıştır.⁶

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, babası Ali b. Ebî Tâlib'den sonra meşru imam olduğunu ileri sürenler, Ali'nin, Cemel savaşında, sancağı ona vermesini, imametini delil getirirler.⁷ Bazıları da Ali b. Ebî Tâlib'den sonra imametini Hasan'a, Hasan'dan sonra kardeşi Hüseyin'in vasiyeti üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiğini iddia ederler. Hatta Ali b. Ebî Tâlib'in Cemel Savaş'ında, sancağı ona verdiğini, Hasan'dan sonra imamet, Yezid b. Muâviye'ye beyat etmesi istendiğinden Hüseyin'in vasiyeti üzerine Muhammed b. el-Hanefiyye'ye geçtiği ileri sürülür.⁸ Rivayete göre, Ali b. Ebî Tâlib, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye bu âlemdeki hikmet ve sırları; her ayetin tevilini ve bütün hikmetleri öğrettiği,⁹ onun bu hikmet ve sırları bilmesi Muhtâr tarafından ona, Vâsi vasfının verilmiş olmasına sebep olmuştur.¹⁰ Ali b. Ebî Tâlib'e atfedilen vâsilik sıfatı sebebiyle, Muhtâr es-Sakafî, kendisini Vâsi oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin gönderdiğini iddia etmiştir.¹¹ Bu anlamda Ali b. Hüseyin'den daha çok, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin öne çıkması, Vâsilik gibi fikirlerin onun adının çevresinde kullanılmış olmasına bağlanabilir.

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Haşim(99/717)'in Hasan ve Hüseyin oğullarıyla irtibatına gelince; Muhammed b. el-Hanefiyye ölünce, taraftarlarına oğlu Ebû Haşim'i vasiyet etmiştir. Ebû Haşim'in, babası

⁴ Geniş bilgi için bkz., Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, 15.

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967, V/347.

⁶ Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim İbnu'l-Esîr (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr., Ebû'l-Fidâ Abdullah Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-X, Beyrut 1987, IV/128.

⁷ Muhammed b. el-Hanefiyye, babasının sancaktarıydı. Ali tarafından kendisine böyle bir isim verildiği söylenmektedir. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imam olmasının sebebini, Ali b. Ebî Tâlib'in Cemel savaşında sancağı ona vermesine bağlarlar. Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, TDV., Yay., II. Baskı, Ankara 2001, 31.

⁸ el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

⁹ Ebû Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî(548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Beyrut 1993, I/174.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut trz., V/218.

¹¹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî(279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, V. Kısım, thk. S.D.F. Goitein, Kudüs 1936, V/218.

İbnu'l-Hanefiyye gibi fazla sessiz kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Ali b. Ebi Talib'den miras kalan mallar, Fatıma soyundan olan Zeyd b. Hasan'a verilince, Ebû Haşim meseleyi Medine kadısına intikal ettirmiş ve nesep yönünden eşit olduklarını bildirerek Zeyd b. Hasan'a karşı çıkmıştır. Daha sonra karar Ebû Haşim lehine sonuçlanınca, Zeyd b. Hasan da meseleyi Halife I. Velid (97/715)'e götürerek onun Muhtar'ın arkadaşlarının taraftarları olduğunu; onların da zekâtlarını Ebû Haşim'e gönderdiklerini söylemiş ve onu şikâyet etmiştir.¹² Bu anlaşmazlıklardan ötürü ne İbnu'l-Hanefiyye ne de oğlu Ebû Haşim, Fatıma neslinden gelen çocuklarla ilgilenmişlerdir. Ali evladı arasındaki bu farklılaşma, Şia arasındaki farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü Hüseyin'den sonra Şia'nın bir kısmı "imamet kıyamete kadar Fatıma'nın çocukları arasında" derken; büyük bir kısmı da Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imam olduğunu söyleyerek ve onun yanında yer almışlardır.¹³ Bir kısım Alioğulları, Ehl-i Beyt'i, yalnızca Peygamberin Fatıma'dan gelen çocuklarının soyundan gelen kişilerle sınırlayan bir tanım geliştirdiler. Bunun ardında Zeydiler dışında çoğu Şiiler, Ehl-i Beyt'in Hasan b. Ali'nin soyunu da dışarıda bırakarak, yalnızca Hüseyin b. Ali'nin soyundan gelenleri kapsadığı görüşünü benimsemiştir.¹⁴ Bu anlamda el-Kummî *el-İmâme ve't-Tebşıra* adlı eserinde, imametın Hüseyinoğullarına ait olduğu ve Hasan'ın oğullarından caiz olmadığını ayrı bir bölüm halinde kendine göre tevیل ettiği ayetlerle ve çeşitli rivayetlerle açıklamaya çalışmıştır.¹⁵

Ukayli, *eş-Şia* adlı eserinde, Ebû Haşim'in imameti neden Abbasoğullarına devrettiği konusunda en önemli sebebin, Fatıma evladının, itikadi konuda Ebû Haşim'in taraftarları olan Keysaniye Şiası ile ters düşmesi olduğunu belirtir. Gerçekten Fatıma'nın çocukları ve torunlarının çizgisi ile İbn Hanefiyye ve torunlarının çizgisinin ne kadar farklı olduğu aşikârdır. Ukayli, bunun İbn Hanefiyye'nin bir anneden kardeşleri olan Hasan ve Hüseyin'in, bir başka anneden olmasından kaynaklanabileceğini ifade eder.¹⁶ Gerçekten Ebû Haşim'in Şam'da bulunuş sebebi, Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib ile aralarındaki çekişmedir.¹⁷ Fakat bu durum, Ebû Haşim'in neden tercihini Ali evladı adına yapmadığını yeteri kadar açıklamamaktadır. Çünkü Zeyd, Ebû Haşim'in damadıdır.¹⁸

Zeyd b. Ali ile Abdullah b. Hasan el-Mahd(145/762)'ın arasında fikir ayrılığı olmamasına rağmen onlar da Ali'den kalma bir vakıf hakkında

¹² (Müellifi Meçhul), *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, 174.

¹³ Ebu'l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbarî Nâşi el-Ekber (293/906), *Mesâ'ilu'l-İmâme ve Kitâbu'l-Evsat fi'l-Makâlat*, Beyrut 1971, 25.

¹⁴ Farhad Daftary, *Muhalif İslam'ın 1440 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, çev., Ercüment Özkaya, Rastlantı Yay., Ankara 2001, 87.

¹⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh el-Kummî (329/940), *el-İmâme ve't-Tebşıra*, Kum 1985, 47.

¹⁶ Muhammed Raşid Ukayli, *eş-Şia*, Amman 1980, 91.

¹⁷ *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, 174.

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, nşr., Servet Ukkâşe, Kahire 1981, 216.

anlaşamıyorlardı. İbn Ebi'l-Hadid, bir gün Zeyd b. Ali ile Abdullah b. Hasan'ın Medine valisi Halid b. Abdilmelik b. Haris'in yanında kavgaya tutuştuklarını ve birbirlerine çok kaba davrandıklarını söyleyerek Halid'in buna çok sevindiğini ve birbirlerine sövmelerinden son derece memnun olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Taberi, Cüveyriyye b. Esmâ'nın Zeyd b. Ali ile Ca'fer b. Hasan'ın velayet konusunda kavga ettiklerini gördüm,²⁰ dediğini rivayet etmektedir. Bütün bunlardan sonra, Alioğulları arasındaki mücadele sadece vakıf meselesinden kaynaklanmamakta, aynı zamanda hilafet ve imamet meselesinde de sürmektedir. Medine valisi Halid fırsat buldukça başta Zeyd b. Ali olmak üzere Hasan ve Hüseyin evladını halkın gözünde küçük düşürmeye çalışıyordu. Halid, Zeyd'in Abdullah b. Hasan'la ilgili bir meselesinden ötürü ikisini çağırıp onlara "Yarın bana geliniz; Abdullah'ın oğlu olmayayım ki yarın aranızda karar vereceğim" dedi. Bunu duyan Medineliler o gece sadece Zeyd ile Abdullah'ı konuşarak yarını beklediler. İbn Ebi'l-Hadid "O gece Medine'nin kaydığını" söylemektedir. Ancak yarın olup da Medine valisi Halid ile birlikte kalabalık bir cemaat mescide doluşunca, valinin maksadını anlayan Zeyd b. Ali, Abdullah'a "Acele etmey Eba Muhammed! Zeyd sana hakkını bağışladı" diyerek valiye yöneldi ve Peygamber'in zürriyetini topladın; ancak, Ebû Bekir ve Ömer böyle yapmamıştı,"²¹ dedi. Halife Hişâm, Zeyd'in isyanı bastırıldıktan sonra aralarında Abdullah b. Muâviye ve Abdullah b. Hasan el-Mahd da olmak üzere bazı önde gelen Tâlibilere, kendilerinin Zeyd'den uzak olduklarını ilan etmeleri emrini vermiştir.²²

Zeyd b. Ali taraftarlarından bir grup, "o halde ailenin intikamını nasıl iddia edersin., yoksa sadece halifeliği elinizden çekip aldılar diye mi?" sorduğunda Zeyd, "Anlattığınızdan daha zorlusunu size söyleyeceğim. Bütün İnsanlardan daha çok peygamberin hilafet hakkına biz sahibiz. Bunlar bizden onu aldılar ve bizi geri ittiler. Ama onlar Kur'an ve sünnetle hükmedip insanlar arasında adaletle hükmettikçe, hükmün onların elinde olması bizce küfrü gerektirmez."²³ Taraftarlar, bunlar sana zulmetmedi, sana zulmetmeyen kimseleri savaşa çağırmanın manası nedir? Zeyd ise, "bunlar

¹⁹ Belazuri, *Ensabü'l-Eşraf*, II. Kısım, thk., Muhammed Bâkır el-Mahmûdi, Beyrut 1974, II/421; III. Kısım, thk. Abdulazîz ed-Dûrî, Beyrut 1978;III/427-428; Abdulhamîd Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin İbn Ebi'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-VI, Beyrut 1957, I/405.

²⁰ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, V/484.

²¹ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I/405.

²² el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I/311-312.

²³ Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî el-Kummî (301/913), *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, thk. M.Cevad Meşkûr, Tahran 1963, 74; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, V/498-499; Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir İbn Hallikân (681/1282), *Vefâyatü'l-A'yan ve Enbâi'z-Zeman*, I-VIII, Beyrut 1977, V/120, 122, VI/ 110, 111; VII/105, 106; Abdülhayy Ebû'l-Fellâh İbnü'l-İmâd (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Beyrut 1988, I/158. Krş., Hasan İbrâhîm Hasan, *Siyasî-Dîni-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, Kayıhan Yay., Çev.İsmâil Yiğit, Sadreddin Gümüş, I-VI, İstanbul 1987, I/406.

bana, size ve kendilerine de zulmeden kimselerdir. Biz sizi Allah'ın kitabına, peygamberin sünnetine ve sünnetlerin diriltilmesine, bid'atların kaldırılmasına çağırıyoruz. Çağrımıza icabet ederseniz mesut olursunuz, imtina ederseniz size karşı sorumlu değilim.” demektedir. Bunun üzerine bu grupta bulunanlar Zeyd'e kızdılar ve “Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık bu işe senden daha layık” diyerek beyatlarını bozup onu terk ettiler. Halbuki Medine'de bulunan Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, yanına gelenlere: “Zeyd bizim en faziletlimiz, en efendimiz ve en hayırlımızdır. Siz ona beyat edin” demiştir.²⁴

Muhammed Bâkır'ın vefatından sonra, Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'e ve taraftarlarına yönelik olarak babasının politikasını sürdürdü. O, üstün bir niteliğe sahip olan amcası Zeyd'in erdemlerini inkâr etmemiştir.²⁵ Ancak Ca'fer es-Sâdık, politik ayaklanmalara karşı farklı bakıyordu. Çünkü Ca'fer es-Sâdık, amcası Zeyd b. Ali'nin, Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik devrinde hak talebiyle ortaya çıkışını ve Hüseyin b. Ali'yi ailesiyle birlikte iş ciddileşince İbn Ziyad'a bırakıp kaçan Iraklılara güvenmemesini hatırlatmıştır.²⁶ Bu sebeple, Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'in bu ayaklanma sonucunda başarısız olacağını ve ölümüyle sonuçlanacağını söylemiştir. Hatta kıyam hareketine destek vermediği gibi, bunun yanlışlığı hususunda fikrini söylemiştir.²⁷ Ancak Zeyd b. Ali onu dinlemeyerek, arkadaşlarıyla 122/770'de Irak hükümetine karşı savaştı. Onun ölümünden sonra, Irak hükümeti tarafından, herkesin ondan ayrılmasını emretti. Yalnızca Ca'fer es-Sâdık bundan istisna edildi.²⁸ Bu durum Ca'fer es-Sâdık'ın her türlü isyana karşı muhalefetini, daha Zeyd'in ayaklanma girişiminden önce, herkesin öğreneceği biçimde açıkça ilan etmiş olduğunun işareti olabilir.

Halife Hişâm, o dönemin insanlarına, isyana katılmamalarını istemesine rağmen²⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın ismi hiçbir yerde yoktu. Bu da göstermektedir ki Ca'fer es-Sâdık aktif grubunun hareketlerine karşı koymak için, kendi kendisini göstermiş olmalıdır.³⁰ Ca'fer es-Sâdık, daha önce Hüseyin b. Ali'yi yalnız bıraktıkları gibi, Iraklıların Zeyd b. Ali'ye yardım

²⁴ el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III/436; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, V/498-499, 504-505; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yan*, V/ 120, 122, VI/ 110, 111; VII/105, 106; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, I/158.

²⁵ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/192.

²⁶ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/192. Ayrıca bkz., Ebû Zehrâ, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, I-II, İstanbul 1983, II/183.

²⁷ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/57-58. Ayrıca bkz., Marshall G.S., Hodgson, “Dja'far al-Sâdık”, *The Encyclopedia of İslâm (2nd Edition) EF*, II (1960), 374; Jafri, S. Husain M., *Origins and Development of Shi'a İslâm*, Kum 1976, 266. Ayrıca bkz., Rasul Ca'feriyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasî Hayatı*, Çev. Ca'fer Bayer, Kevser Yay., I-II, İstanbul 1994, I/263-266.

²⁸ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/57 vd.

²⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, nşr., Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Kahire 1975, I/311-312.

³⁰ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (285/898), *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dalî, I-III, Beyrut 1986, I/260.

etmeyeceklerini düşünüyordu. Ca'fer es-Sâdık ayaklanmaya katılmamasına rağmen, Zeyd b. Ali'nin tutumuna saygı gösteriyordu.

Zeyd b. Ali öldürülünce, oğlu Yahya bir süre Kûfe'de saklandıktan sonra, kendisine Ali taraftarlarına olan sevgisiyle bilinen Horasan'a gitmesini tavsiye edenlere uyararak, bir grup Zeyd taraftarlarıyla beraber yola çıktı.³¹ Yahya, Horasan'da bulunduğu süre (98-125/716-743) içinde etrafına çok sayıda insan toplayamamış gözükse de onun şahadetine ve cesedinin maruz kaldığı hakaretlere karşı Horasan halkında büyük bir infial uyanmıştır.³² Yahya'nın şehit edildiği yıl Horasan'da doğan her erkek çocuğuna Zeyd veya Yahya isminin verildiği rivayet edilmektedir.³³ Abbâsî dailerinin, Zeyd ve Yahya'ya yönelik bu hissiyatı davetlerinde kullandıkları da görülmüştür. *Ahbar*'da zikredilen ve Bukeyr'in Horasan'a yaptığı bir seferde, Yahya adına davette bulunduğu için, vali Nasr b. Seyyar'a şikâyet edildiğinden bahseden rivayet zikre değerdir.³⁴

Yahya'nın hareketiyle teşkilat içinde açık bir kıpırdanma dikkati çeker. Nitekim bundan rahatsız olan Bukeyr b. Mahan'ın Horasan'lı dailere hitaben; "Yahya b. Zeyd aranızda gizlidir. Sanki siz de onunla birlikte Emevîler'e isyan etmiş gibisiniz. Sizden hiç kimse onun isyanına yardımcı olmasın. Çünkü o öldürülecek,"³⁵ dediği rivayet edilmektedir. Yahya b. Zeyd'in ayaklandığı haberi Ca'fer es-Sâdık'a ulaştığında, "o babasının öldürüldüğü gibi öldürülür veya babasının asıldığı gibi asılır veya babasının haberi geldiği gibi haberi gelir",³⁶ ifadesini kullanır.

İbrâhîm b. Muhammed(132/749)'in ölüm haberi gelince, Kufe'deki Ebû Seleme'nin, hilafetin Ebû Tâlib ailesine geçmesi için çalıştığından bahsedilir.³⁷ Bazı kaynaklarda ise; Ebû Seleme'nin İbrâhîm'in öldüğünü duyunca işin çözülmesinden ve fesat çıkmasından korkarak, hilafetin başına geçmeleri için Alioğullarından bazı kimselere liderlik teklifinde bulunan mektuplar yazdığı zikredilir.³⁸ Ebû Seleme'nin kendilerine mektup yazdığı

³¹ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/189; el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 30; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V/206.

³² Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî (346/957), *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Kahire 1964, III/225. Ayrıca bkz. C. Van Arendonk, "Yahyâ b. Zeyd Hüseyin", *MEËA*, III (1976), 350.

³³ el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, III/225.

³⁴ (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsîyye*, 233.

³⁵ (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsîyye*, 242.

³⁶ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I/181; Muhammed b. Şâkir el-Kütübî (764/1363), *Fevâtû'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyhâ*, thk., İhsân Abbâs, Darûs-Sadr, I-V, Beyrut 1973, II/38.

³⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889), *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tahâ Muhammed el-Zeyni, I-II, Kahire 1967, II/118; Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî (292/904), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1960, II/349; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/423; el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, III/268; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V/335.

³⁸ el-Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, III/268; Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ İbn Tiktaka (709/1309), *el-Fahri fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966, 153-154.

üç Alioğlu, Ca'fer es-Sâdık, Abdullah b. Hasan el-Mahd ve Ömer el-Eşref b. Ali'dir. Elçilerden birine ilk olarak Ca'fer es-Sâdık'a gitmesini, onun mektubuna müspet cevap verdiği takdirde diğer iki mektubu yırtmasını, eğer menfi karşılarsa, sırasıyla Abdullah ve Ömer'e diğer mektupları götürmesini tembih eder. Ca'fer, Ebû Seleme'nin mektubunu alınca, Ebû Seleme ile kendisi arasında bir bağ olmadığını ve onun bir başka kişinin taraftarı olduğunu söyler. Elçi, mektubu okumasını isterse de, Ca'fer es-Sâdık mektubu alıp, ateşe atar ve gördüklerini Ebû Seleme'ye anlatmasını ister.³⁹ Bunun üzerine elçi, ikinci sıradaki Abdullah'a gider. Mektubu okuyan Abdullah, mektuba müspet yaklaşır. Ancak cevap vermeksizin Ca'fer'e gider ve ona, Ebû Seleme'den kendisini hilafete davet ettiğini bildiren bir mektup aldığını söyler. Ca'fer es-Sâdık'ın "Horasan ehli ne zaman senin taraftarın oldu? Onlara Ebû Müslim'i sen mi gönderdin? Onların arasında bu isimde veya bu surette birini tanıyor musun? Sen onları, onlar seni tanımazken, nasıl oluyor da onlar senin taraftarın oluyor?" demesi üzerine, Abdullah onun bu sözlerle ne kastettiğini sorar. Ca'fer es-Sâdık da, "Allah bana bütün Müslümanlara nasihati vacip kılmışken, ben nasihati senden nasıl esirgerim? Batıl şeylerle nefsini zayıf bırakma. Çünkü bu devlet, o grup için tamamlanacaktır. Sana gelen mektubun benzeri bana da geldi" der. Bunun üzerine Abdullah, Ca'fer'in kendisini kıskandığını söyleyerek oradan ayrılır. Elçinin bundan sonra Ömer el-Eşref b. Ali'ye gittiği, onun da "Ben bu mektubun sahibini tanımıyorum" diyerek teklifi geri çevirdiği nakledilir.⁴⁰ Yani, Ca'fer es-Sâdık, bu hadisede siyasi hareketlere katılmamayı tercih etmiştir.

Eğer Ebû Seleme'nin gayesi, Hâşimiye hareketini Ali evladına karşı çevirmek olsaydı, Ca'fer es-Sâdık ve Abdullah b. Hasan el-Mahd gibi Ali evladından kimselerle daha önceleri de yakın ilişkiler içinde olması beklenirdi. Bunun böyle olmadığını kendilerine mektup gelen Ali evladının tepkilerinden anlıyoruz. Ca'fer es-Sâdık ve Ömer b. Ali'nin cevapları, onların hareketle ve Ebû Seleme'yle işin başından beri hiçbir alakalarının olmadığını göstermektedir. Mektup olayı doğru olmasa dahi, Ebû Seleme'nin Ebû'l-Abbas'ı gizlediği dönemde ciddi hiçbir alternatif çıkaramamış olması, bu gelişmelerin fevri ve önceden planlanmamış olduğunu göstermektedir. Yine eğer Ebû Seleme davet içinde gerçekten Ali evladı için çalışıyor olsaydı, hareket içindeki güçlü konumunu, daha erken bir vakitte, daha iyi hazırlanmış bir plan dâhilinde, Ali evladı adına kullanmayı denerdi.⁴¹

³⁹ Ca'fer es-Sâdık'ın şu beyitleri okuduğu da nakledilir: "Biri ateş yakarsa, onun alevleri başkası için midir? Yahut kişi hiç başkası için ipine odun toplar mı?" el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, II/258; Dwight M. Donaldson, *The Shi'ite Religion*, London 1933, 130; Jafri, *Origins and Development of Shi'a İslâm*, 273.

⁴⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III/254; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 153-154.

⁴¹ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/417; (Müellifi Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 374-375; Fârûk, *The Abbâsid Caliphate (132/750-170/786)*, Bağdâd 1969, 146.

Bazı kaynaklarda, Emevî iktidarının çöküşüne denk gelen bu dönemde, Hâşimî ailesinin ileri gelenlerince yapılan bir toplantıdan bahsedilir ki, orada Abdullah b. Hasan el-Mahd'ın oğlu Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye beyat edildiği ifadesi geçmektedir.⁴² Ona beyat edenler içinde, İbrâhîm b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, kardeşi Ebû Ca'fer Mansûr, Salih b. Ali, Abdillâh b. Hasan, onun oğlu İbrâhîm b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Amr b. Osman gibi isimlerin yer aldığı zikredilmektedir.⁴³ Abdillâh b. Hasan'ın, beyatın oğluna yapılması teklifini sunduğu, Ebû Ca'fer Mansûr'un da Muhammed'i taltif ettiği ve topluca ona beyat ettikleri zikredilmektedir.⁴⁴ Bu toplantıda Ca'fer es-Sâdık'ın bulunup bulunmadığı, beyat edip etmediği konusunda da muhtelif rivayetler vardır. Bir rivayete göre, Ca'fer es-Sâdık'ın gelmesini isteyenlere karşı Abdillâh, onun işi ifsat edeceğini söyleyerek itiraz eder. Bir başka rivayette bu toplantıda Ca'fer es-Sâdık bulunup, Muhammed'in mehdî olduğuna inanmadığını iddia ettiği şeklindedir. Ayrıca onlara, Muhammed'e beyat etmemelerini tembih eder ve Ebû'l-Abbâs'ın omuzuna eliyle vurmak suretiyle, bu işin onlara kalacağını söyleyerek Abdillâh'ın iki oğlunun öldürüleceğini, hatta bunun kendisi hayattayken gerçekleşeceğini ve onların Mansûr tarafından öldürüleceğini ilave eder. Bu arada Abdillâh da onu oğluna karşı haset beslemekle suçlar. Bir başka rivayette de Ca'fer es-Sâdık'ın Abdillâh b. Hasan el-Mahd'ın beyat çağrısına “Sen yaşlısın. Eğer istersen sana beyat ederim, ama oğluna beyat etmem” şeklinde karşılık verdiği geçmektedir.⁴⁵

Ca'fer es-Sâdık ile Abdillâh b. Hasan arasındaki çekişmenin önemli nedenlerinden biri onun Abbâsîlerden yana tavır koyması, daha önceleri Ebû Hâşim'in kendi teşkilatını Abbâsî Muhammed b. Ali'ye bırakmasını hatırlatır bir tavidir. Bu durum Abbâsîlerin neden Ca'fer es-Sâdık'ı Hasanoğullarına tercih ettiklerini açıklar mahiyette bir ipucu olarak değerlendirilebilir.⁴⁶ Ca'fer es-Sâdık, daha önceleri Zeyd'in isyanı sırasında uzak durmuş,⁴⁷ Mansûr döneminde ayaklanan Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin isyanında da tarafsız bir tavır takınmış ve bu sebeple halife tarafından rahat bırakılmıştır.⁴⁸ Ali taraftarları içinde saygın bir yeri olan Abdillâh ve Ca'fer es-Sâdık'ın tek bir kişi etrafında anlaşamamış olması,

⁴² et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/517; Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 206, 233, 256-257. Ahbâr'dan anlaşıldığına göre bu toplantı hicri 129 senesinde olmuştur. (Müellifi Meçhul), *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 387-389.

⁴³ Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 256.

⁴⁴ Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 206, 256-257.

⁴⁵ Bu rivayetler hakkında bkz., Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 207-208, 233, 253-256.

⁴⁶ Bkz., Ömer Fârûk, “Aspects of the Abbâsîd-Hüseynîd Relations During the Early Abbâsîd Period 132-193 A.H./750-809 A.D.” *Arabica*, XII (1975), 172-173.

⁴⁷ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/57-58; Hodgson, “Dja'far al-Sâdıq”, 374; Jafri, *Origins and Development of Shi'a İslâm*, 266.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II/118; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/349; Hodgson, “Dja'far al-Sâdıq”, II/374.

Alioğullarının Abbâsîler karşısında en uygun zamanda dahi ciddi bir rakiple çıkamamış olmalarına sebep olmuştur.⁴⁹ Ca'fer es-Sâdık, kendisini tamamen ilmi faaliyetlere vermiş ve hayatı boyunca Abbâsî Devletine karşı herhangi bir harekete karışmamıştır.⁵⁰ Ca'fer es-Sâdık, toplantıya katılmış, olumsuz tavrını açıkça beyan etmiştir. Abdullah b. Hasan el-Mahd ise, bir Hüseyinî olan Ca'fer es-Sâdık'ı kendi ailesine karşı kıskançlık gütmekle suçlamıştır.⁵¹ Ca'fer es-Sâdık, yemin ederek, Muhammed'i kıskanmadığını söylemiştir. Ca'fer, mümkün oldukça bu isyandan uzak durmaya çalışmış, hiçbir destek vermemiş, hatta Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'yi isyandan menetmeye çalışmış, ona başarılı olmayıp öldürüleceğini söylemiştir.⁵² Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklandığında bir grubun Ca'fer es-Sâdık'a gelerek, ona beyat etmeyi teklif etmeleri üzerine, Ca'fer es-Sâdık, onların teklifini Peygamberden rivayet ettiği "Her kim insanları kılıcı ile vurur ve kılıç zoru ile onları kendisine davet ederse, Müslümanların arasında da ondan daha alimi varsa bu adam sapıktır, zorbadır,"⁵³ şeklindeki hadisle geri çevirmiş olduğu rivayet edilmektedir.

Hâşimoğulları, Emevî Devleti'nin yıkılması için ortak mücadele ettiler ve bu davetlerini gizli bir şekilde yürüttüler.⁵⁴ Âl-i Beyt adına yapılan davet ve alınan beyat, Abbâsîlerle sınırlı kalınca, Alioğulları hayal kırıklığına uğradılar. Ali taraftarlarının bir kısmı Abbâsîlerin iktidarına razı olup, hareketsiz kalma yolunu seçtiler; bunların başında da Ca'fer es-Sâdık geliyordu. Çünkü Ca'fer es-Sâdık, Velid b. Yezid b. Abdilmelik'in ölümünden sonra, Hâşimoğullarının toplanıp Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye beyat ettiklerinde de ona beyat etmemiş, onların hilafete nail olmayacaklarını söylemişti.⁵⁵ Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin ölümü, önceden onun öleceğini söyleyen Ca'fer es-Sâdık'a isnat edilmiştir.⁵⁶ Daha önceki Alioğulları isyanları gibi bu isyanın da başarısızlıkla sonuçlanması, siyasete karışmamayı ve mevcut yönetimle iyi geçinmeyi ilke edinen Ca'fer es-Sâdık'ın yürüttüğü çizgiyi, toplum içinde yükselen değer yapmıştır. Abdullah b. Hasan el-Mahd'ın aksine Ca'fer es-Sâdık, gerek Abbâsî devletinin kuruluşu sırasında şahsı üzerine yapılan politik hesapları boşa

⁴⁹ Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 178-184; K. V. Zetteresen, "Abd Allah b. al-Hasan", *MEÛA*, I (1997), 32-33, 33.

⁵⁰ Muhammed Hüseyin Muzaffer, *Târîhu's-Şîa*, Beyrut 1979, 52 vd.

⁵¹ Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 207.

⁵² Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî(548/1153), *I'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, nşr., Ali Ekber el-Ğaffârî, Beyrut 1979, 278-279.; Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye isyanı için bkz., Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I. ve II. Asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, 175-184.

⁵³ Muhammed Bâkir b. Muhammed el-Meclisî (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, II. Baskı I-CX, Beyrut 1983, XLVII/216.

⁵⁴ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 164.

⁵⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 207-208; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X/81; İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 165.

⁵⁶ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, III/248; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 248, 371; eş-Şehrîstânî, *Milel*, 156.

çıkarak ve gerekse Muhammed'in isyanındaki tutumu ile Abbâsî yönetiminin tam güvenini kazanmıştı.⁵⁷ Bu gelişmeler, imamet ve hilafet meselesi hususunda yeni tartışmaları beraberinde getirmekle kalmamış, aynı zamanda Şiîliğin gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuşlardır. İmametın nas ile değil de bizzat harekete geçmekle olabileceğini öne süren Zeyd'in şahadetinden sonra, Hasani kolun da benzer bir akıbete uğramadığı ve Ca'fer es-Sâdık'ın etrafında toplandıkları görülmektedir.⁵⁸ Çünkü bu dönemde Alioğullarından Hasan ve Hüseyin oğulları, farklı siyasî tavır ve kimlikle bu mücadelede yer almışlardır.⁵⁹

Siyâset alanında Ca'fer es-Sâdık ortaya çıkmamış, dünyaya karşı rağbeti az olduğundan, yetkililerden uzak durmaya gayret etmiştir. Onun siyâsetle aktif olarak hiç ilgilenmediği de söylenebilir. Nitekim Zeyd b. Ali 122/740 isyanına katılmadığı gibi, halife Velid'in ölümünden 126/744 sonraki isyanlara da katılmamış, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin isyanında da tarafsızlığını bozmamıştır.⁶⁰ Çünkü Ca'fer es-Sâdık'ın adaletin gerçekleşmesi, insanlar arasında dinin yaşamasından başka, siyasetten bir beklentisi yoktur.⁶¹ Yani Ca'fer es-Sâdık silahlı mücadele yöntemine muhalefet edip Abbasîlerle barışçıl bir ortamda yaşama isteğini vurgulamasına rağmen kaynaklar onun, öncelikli hedefi 'kültürel egemenlik' olan genel bir stratejiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ca'fer'in stratejisine göre 'siyasî egemenlik' kültürel egemenliğin ardından gelecekti.⁶²

Sonuç olarak, Hüseyin b. Ali'nin vefatından sonra, öne çıkan ya da çıkarılan isim, Ali'nin diğer hanımı el-Havle'den olma Muhammed b. el-Hanefiyye, karizmasını Ali'nin oğlu ve Haşimi soyundan olmaktan alıyordu. Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in toplum içinde yüksek statülerine rağmen, onların Fatıma'dan olmayan kardeşleri Muhammed b. el-Hanefiyye, genelde ikincil bir konumda kalmaya mecbur kalmıştır. Bu dönemde siyasi önderlik uzun süre Hüseyinî aileye geçmemiş ve hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren Şiîlik adına yapıldığı varsayılan bütün kurgular da, Muhammed b. el-Hanefiyye ve ardından da büyük oğlu Ebû Hâşim'in adı etrafında gelişmiştir. Bedâ', mehdîlik ve rec'at gibi ilk Şiî fikirler, hicri birinci asrın sonlarına doğru, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin

⁵⁷ Bkz., Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mecadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yay., İstanbul 1999, 32-33.

⁵⁸ Marshall G.S. Hodgson, "How did the Early Shi'a Become Sectarian?", *JAOS.*, 75 (1955), 1-13, 8-11.

⁵⁹ W. Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev., Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, İstanbul 2001, 130.

⁶⁰ Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1966, 218; Hodgson, "Djafar al-Sâdık", II/374-375.

⁶¹ Bkz., Abdülaziz Seyyidü'l-Ehl, *Ca'fer b. Muhammed*, Kahire 1964, 47.

⁶² Bkz., Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, Çev. İbrâhîm Akbaba, Kitâbevi Yay., II. Baskı, İstanbul 2000, 236.

ölümünden sonra onun adı etrafındaki iddialarla birlikte tarih sahnesine çıkmıştır.

Muhammed Bâkır'ın vefatından sonra, Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'e ve taraftarlarına yönelik olarak babasının politikasını sürdürmüştür. Ca'fer es-Sâdık, Zeyd'in ayaklanmasına destek vermediği gibi, yanlışlığı hususunda fikrini söylemiştir. Emevilerin son dönemlerinde ve Abbasiler döneminde, Alioğullarından Hasanoğulları ve Hüseyinoğulları, ön plana çıkmaya başlamıştır. Hilafetin Ebû Tâlib ailesine geçmesi için çalışan Ebû Seleme'nin iktidar teklifini reddeden Ca'fer es-Sâdık, mektuba müspet yaklaşan Abdullah b. Hasan el-Mahd'ı ikaz ederek, şahısları etrafında yapılan siyasî hesaplara iltifat etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ca'fer es-Sâdık, Zeyd b. Ali ve Ebvâ toplantısında olduğu gibi Muhammed b. Abdillâh isyanına da destek vermemiştir. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklandığında bir grubun Ca'fer es-Sâdık'a gelerek, ona beyat etmeyi teklif etmeleri üzerine, Ca'fer es-Sâdık, onların teklifini geri çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Arendonk, C. Van, "Yahyâ b. Zeyd Hüseyin", *MEİA*, III (1976), 350.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV., Yay., II. Baskı, Ankara 2001.
- Bakır, Abdulhalik, *Ali b. Ebî Tâlib (Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri)*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1998.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensabu'l-Eşraf*, II. Kısım, thk., Muhammed Bâkır el-Mahmûdi, Beyrut 1974, II/421; III. Kısım, thk. Abdulazîz ed-Dûrî, Beyrut 1978.
-, *Ensabu'l-Eşraf*, V. Kısım, thk. S.D.F. Gotein, Kudüs 1936.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İmâmet Mecadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yay., İstanbul 1999, 32-33.
- Ca'feriyân, Rasul, *Masum İmâmların Fikrî ve Siyasî Hayâtı*, Çev. Ca'fer Bayer, Kevser Yay., I-II, İstanbul 1994.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, Çev. İbrâhîm Akbaba, Kitâbevi Yay., II. Baskı, İstanbul 2000.
- el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr (255/869), *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, nşr., Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Kahire 1975, I/311-312.
- Daftary, Farhad, *Muhâlif İslam'ın 1440 Yılı İsmaililer Tarih ve Kuram*, çev., Ercüment Özkaya, Rastlantı Yay., Ankara 2001.
- Donaldson, Dwight M., *The Shi'ite Religion*, London 1933.
- Ebû Zehrâ, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, I-II, İstanbul 1983.

- Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1966.
- Fârûk, Ömer, "Aspects of the Abbâsîd-Hüseyîd Relations During the Early Abbâsîd Period 132-193 A.H./750-809 A.D." *Arabica*, XII (1975), 172-173.
....., *The Abbâsîd Caliphate (132/750-170/786)*, Bağdâd 1969.
- Hasan, Hasan İbrâhîm, *Siyasî-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi*, Kayıhan Yay., Çev.İsmâîl Yiğit, Sadreddin Gümüş, I-VI, İstanbul 1987.
- Hodgson, Marshall G.S., "Dja'far al-Sâdıq", *The Encyclopedia of İslâm(2nd Edition) EI²*, II (1960), 37.
....., "How did the Early Shi'a Become Sectarian?", *JAOS.*, 75 (1955), 1-13.
- İbn Babeveyh el-Kummî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin (329/940), *el-İmâme ve't-Tebşıra*, Kum 1985.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-VI, Beyrut 1957.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir (681/1282), *Vefâyatü'l-A'yan ve Enbâi'z-Zeman*, I-VIII, Beyrut 1977.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *Kitâbü'l-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tahâ Muhammed el-Zeyni, I-II, Kahire 1967.
....., *el-Ma'ârif*, nşr., Servet Ukkâşe, Kahire 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut trz.
- İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ (709/1309), *el-Fahri fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966.
- İbnu'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, nşr., Ebû'l-Fidâ Abdullah Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-X, Beyrut 1987.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhayy Ebû'l-Fellâh (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Beyrut 1988.
- Jafri, S. Husain M., *Origins and Development of Shi'a İslâm*, Kum 1976.
- Karabiber, Namık Kemal, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları (Hicri I. ve II. Asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- el-Kayravânî, İbrâhîm b. Ali, *Kitâbü Zehri'l-Âdab (el-İkdu'l-Ferîd Hâmişi)*, Beyrut trz.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî (301/913), *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırâk*, thk. M.Cevad Meşkûr, Tahran 1963.
- el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir (764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyhâ*, thk., İhsân Abbâs, Darûs-Sadr, I-V, Beyrut 1973.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, II. Baskı I-CX, Beyrut 1983.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957), *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Kahire 1964.

- Muzaffer, Muhammed Hüseyin, *Târîhu 'ş-Şîa*, Beyrut 1979.
- el-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dalî, I-III, Beyrut 1986.
- (Müellifî Meçhul), *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsîyye ve fihî Ahbâri'l-Abbâs ve Veledihi*, thk. Abdulazîz Dûrî, Abdulcebbar Muttalibî, Beyrut 1971.
- Nâşi el-Ekber, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Şîrşîr el-Enbarî (293/906), *Mesâ'ilu'l-Îmâme ve Kitâbu'l-Evsat fi'l-Makâlat*, Beyrut 1971.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
- Seyyidü'l-Ehl, Abdülaziz, *Ca'fer b. Muhammed*, Kahire 1964.
- eş-Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, Beyrut 1993.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967.
- et-Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan (548/1153), *Î'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, nşr., Ali Ekber el-Ğaffarî, Beyrut 1979.
- Ukayli, Muhammed Raşid, *eş-Şîa*, Amman 1980.
- Watt, W. Montgomery, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev., Ulvi Murat Kılavuz, Birey Yayıncılık, İstanbul 2001.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/904), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1960.
- Zettersen, K. V., "Abd Allah b. al-Hasan", *MEĀA*, I (1997), 32-33.